

Μ. Γ. Μερακλής

*Προς τις πηγές: Ν. Γ. Πολίτης,
«Περί του εθνικού έπους των νεωτέρων Ελλήνων»*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Όπως γράφω στην περίληψη της παρούσης ανακοινώσεώς μου, η ελληνική Λαογραφία μάλλον παρερμηνεύεται παρά ερμηνεύεται από τρίτους. Και ο κύριος λόγος γι' αυτό έγκειται στο ότι η κριτική που ασκείται στη Λαογραφία βασίζεται σε στοιχεία, που οι ασκούντες την κριτική λαμβάνουν από δεύτερο ή τρίτο χέρι, όχι από τις πηγές.

Επιβάλλεται λοιπόν η απευθείας χρήση, ανάγνωση των ίδιων των κύριων ιστορικών και θεωρητικών πηγών της Λαογραφίας. Μια τέτοια πηγή είναι ο πρυτανικός λόγος του Νικολάου Πολίτη, που διάβασε το 1909. Αφορά, όπως γνωρίζετε, το «εθνικό έπος των νεωτέρων Ελλήνων», το ακριτικό έπος.

Θέλω –γιατί πρέπει– να δώσω μια κατά το δυνατό σύντομη περίληψη του λόγου. Ο Ν. Πολίτης επισημαίνει ότι κατά τον 12ο αιώνα παρουσιάζεται το «αρκούντως περίεργον φαινόμενον, η σχεδόν κατά τον αυτόν χρόνον αναβλάστησις ηρωικών επών» σε ορισμένα έθνη της Ευρώπης, που συνέπιπτε «ενιαχού με την αφύπνισιν της εθνικής συνειδήσεως» (άσμα του Ρολάνδου στη Γαλλία, που άσκησε μεγάλη επίδραση στην ποίηση των ρομανικών εθνών, αλλά και του γερμανικού, ενώ μερικούς αιώνες αργότερα πρόσφερε την ύλη για τις εκτενείς έντεχνες εποποιίες των Ιταλών ποιητών, όπως του Αριόστου, εθνικό έπος των Ισπανών, τουλάχιστον η πρώτη υποτύπωση «των περί του Cid ασμάτων, το Poema del Cid»)· τότε, κατά τις ασφαλέστερες εικασίες, δημιουργήθηκε και το γερμανικό έπος, «κατά τον αυτόν δε χρόνον επεκράτησε και το όνομα, δι' ου οι Γερμανοί καλούσι νυν εαυτούς, και τότε συνησθάνθησαν ούτοι σαφώς ότι αποτελούσιν έθνος ίδιον και διάφορον του των Γάλλων»). Η Edda των Σκανδιναυών είναι λίγο παλαιότερη, η νεότερη όμως ανάγεται επίσης στον 12ο αιώνα· στα γεγονότα του ίδιου αιώνα αναφέρεται και το ρωσικό έπος, οι λόγοι για τη μάχη του Ιγκόρ, στον 12ο αιώνα ακόμα πλάστηκαν οι περισσότερες από τις διασκευές του σατιρικού έπους του Ρενάρ-

του, «του παραδόξου τούτου κράματος απλάστου αφελείας, δηκτικής ειρωνείας και αγροίκου ευθυμίας», που τις πρώτες πηγές του βρίσκουμε, έλεγε ο Πολίτης, στον ελληνικό χώρο και ελληνικές διασκευές των μέσων χρόνων υπάρχουν γνωστότατες στα λαϊκά στρώματα. Στον ίδιον αυτόν αιώνα τοποθετούσε και τη «σύνθεσιν» του ακριτικού έπους¹.

Μόλις το 1875 είχαν δημοσιεύσει οι Σάθας και Λεγκράν τους «Λόγους περί του Διγενούς Ακρίτου και των γονέων», από χειρόγραφο της Τραπεζούντας, ακέφαλο και κολοβό, για να ακολουθήσουν «η μία μετά την άλλην διάφοροι άρτιαι διασκευαί του έπους», αποκαλύπτοντας τον κρυμμένον ως τότε «κόσμον της μεσαιωνικής ηρωικής ποιήσεως», ενώ γινόταν κιόλας ορατή η συνάφεια του έπους με τα δημοτικά τραγούδια, «φερόμενο εν τω στόματι του ελληνικού λαού» (σ. 238)².

Ο Ν. Πολίτης αναφέρει τα χειρόγραφα, πληροφορίες και για την ύπαρξη άλλων. Οπωσδήποτε αρκούν όσα υπάρχουν, βεβαιώνει, για να διαπιστωθεί η σχέση του έπους προς τα δημοτικά τραγούδια. Εξάλλου, δεν θεωρούσε επικτό, έστω και με νέες διασκευές, να αποκατασταθεί η αρχική μορφή του έπους, όπως αισιοδοξούσε ο Krumbacher, αδιάφορη από τις βλάβες «της σχολαστικότητας», που τις είχαν προφανώς στέρήσει «την ποιητικήν καλλονήν» (σ. 239)³. Τους χρόνους εκείνους ήταν ανυπαρκτή η έννοια της λογοκλοπής και μπορούσε, όποιος ήθελε, όχι μόνο να συμπεριλάβει ένα δημοτικό τραγούδι που κυκλοφορούσε προφορικά, επιφέροντας κιόλας κάθε μεταβολή σ' αυτό και θεωρώντας το δικό του «ευκόλως και από χρηστού του συνειδότης», ιδίως όταν οι μεταβολές που επέφερε ήταν ουσιώδεις. Φτάνει ο Πολίτης ως την ακόλουθη εντυπωσιακή παρατήρηση: *καθ' όμοιον δε τρόπον εν τέλει του ποιήματος δηλοί ότι εποίησε τον Ερωτόκριτον ο Βικέντιος Κορνάρος, όθεν εύλογος γεννάται απορία, αν είναι ούτος ο ποιητής ή διασκευαστής μόνον του έπους*. Πιστεύει, εξάλλου, πως οι διασκευαστές του έργου δεν περιορίζονταν σε συνήθεις μεταβολές των προτύπων που είχαν μπροστά τους, ελάμβαναν «δαφιλώς» από την «εθνικήν ποιητικήν περιουσίαν», δίνοντας έτσι «ζωήν και

1. Ν. Γ. Πολίτης, «Περί του εθνικού έπους των νεωτέρων Ελλήνων», *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, τ. Α', Αθήνα 1920, σ. 237-260.
2. Η νεότερη έρευνα την ανεβάζει και στον 11ο αιώνα. Βλ. με τη σχετική βιβλιογραφία: Π. Δ. Μαστροδημήτρης, *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*, Δόμος, Αθήνα 1996 (6η έκδοση), σ. 62-64.
3. Την πιο σημαντική προσπάθεια αναζήτησης της αρχικής μορφής και της διαδικασίας των παραλλαγών έχει κάνει ο Στυλιανός Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας (κατά το χειρόγραφο του Εσκοριάλ) και το άσμα του Αρμούρη*, Κριτική έκδοση, εισαγωγή, σημειώσεις, γλωσσάριο Στ. Αλεξίου, Ερμής, Αθήνα 1985.

δύναμιν εις το έργον των», γιατί αλλιώς, όπως λέει, θα είταν αυτό «άμυχον και ξηρόν κατασκευάσμα», δεδομένου ότι, κατά τα άλλα, παραγνώριζαν την ποιητική ουσία και την ίδια τη φύση του υλικού που επεξεργάζονταν, ζητώντας να το χρησιμοποιήσουν «προς διδακτικούς σκοπούς» (σ. 241). Δίνει παραδείγματα πρόσληψης υλικού από την «εθνικήν ποίησιν»: π.χ. ο στίχος του χειρογράφου του Εσκοριάλ: «ἀπότε[s] εκτίστην ο παρών και δόλιος κόσμος» είναι ο ίδιος με του δημοτικού τραγουδιού (που υπάρχει στα *Κυπριακά* του Σακελλάριου): «Απότε εχτίστη η κιβωτός και θεμελιώθη ο κόσμος».

Ομοιότητα αναγνωρίζει και στη δομή των στίχων: «κάθε στίχος έχει εν εαυτώ την διάνοιαν πάσαν» ή τουλάχιστον αποτελεί μια τέλεια φράση, ενώ συχνά στο δεύτερο ημιστίχιο επαναλαμβάνεται το ίδιο ή παραπλήσιο νόημα με αυτό του πρώτου (σ. 242). Προαναγγέλλει, όπως βλέπουμε εδώ, τις μορφολογικές μελέτες του Στίλπωνος Κυριακίδη και της νεότερης σημειολογίας⁴.

Διαπιστώνει εξάλλου ο Πολίτης και «συμφωνίαν ιδεών και παραστάσεων προς την αντίληψιν του λαού» στους στίχους του έπους, μολονότι οι διασκευαστές του προσπαθούν να μην παρεκκλίνουν από τις κρατούσες, προπάντων θρησκευτικές, ιδέες. Είναι αλήθεια, ότι το «νεότερο κατεξοχήν» πρωϊκό έπος δεν χαρακτηρίζεται από έντονη θρησκευτική διάσταση, ωστόσο η «εθνική ποίησις», όπως θα έλεγε ο Πολίτης, δεν υστερεί διόλου και σε θρησκευτική θεματολογία, ώστε τελικά η παραπάνω παρατήρησή του να είναι ισχυρή. Έκπληξη δοκιμάζουμε, λέει ο Πολίτης, ακούγοντας θρήνους για τον θάνατο του Διγενή, που είναι απηχήσεις γνωστών μοιρολογιών και περιέχουν παραστάσεις για τον Άδη σύμφωνες προς τις δημώδεις δοξασίες, όμως ασυμβίβαστες προς τις χριστιανικές και ολότελα διαφορετικές προς τις θρησκευτικές πεποιθήσεις «των ευσεβών διασκευαστών» (σ. 243). Προσωπικά θα θύμιζα, ωστόσο, ανάλογα ευσεβείς αντιγραφείς χειρογράφων στο Βυζάντιο, που αντέγραφαν (και διέσωζαν για τον πολιτισμό) όχι μόνο Όμηρο και τραγικούς, αλλά και τον Αριστοφάνη, που ασφαλώς θα αποτελούσε γι' αυτούς ένα σκάνδαλο. Ίσως λοιπόν η έκπληξη του Πολίτη να μη δικαιολογείται· στο έπος γίνεται μια μερική έστω ή περιορισμένη υπέρβαση των ποιητικών ειδών, γιατί στη συνείδηση των διασκευαστών υπερέχει κάτι άλλο, που έχει αμεσότερη,

4. Στίλπων Π. Κυριακίδης, «Η γένεσις του νεοελληνικού διστίχου και η αρχή της ισομετρίας μορφής και περιεχομένου εν τη δημώδει ποιήσει», *Το δημοτικό τραγούδι. Συναγωγή μελετών*, εκδοτική φροντίδα: Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, Ερμής, Αθήνα 1978 (πρώτη δημοσίευση της εργασίας στο περ. *Το Νέον Κράτος*, τόμ. 3, 1939, αρ. 28, σ. 252-271 και τόμ. 4, 1940, αρ. 30, σ. 394-405)· Γ. Μ. Σηφάκης, *Για μια ποιητική τους ελληνικού δημοτικού τραγουδιού*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1988.

ακριβώς, σχέση προς το «εθνικόν», όπως ήθελε το έπος ο ίδιος: είναι αυτό ο διφυής χαρακτήρας του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού, χριστιανικού και παγανιστικού.

Ο Πολίτης βεβαιώνει ότι κοινά στοιχεία υπάρχουν όχι μόνο προς δημοτικά τραγούδια, αλλά και «προς άλλα ελληνικά ποιήματα των Μέσων Χρόνων» (τη *Διίγησιν του Αχιλλέως, τον Απόκοπον του Μπεργαδή, την Ρίμαν εις τον Άδην του Πικατόρου, τα ποιήματα Περί ξενιτείας και Περί γέροντος*) και παρατηρεί στη συνέχεια πως ό,τι διακρίνει το ακριτικό έπος απ' όλα αυτά και «αναδεικνύει την υπεροχήν αυτού ου μόνον επί τούτων, αλλά και επί των άλλων ευρωπαϊκών λαών, είναι η ακμαία διατήρησις εν τη συνειδήσει του ελληνικού έθνους των στοιχείων, εξ ων απέρρευσε το βυζαντινόν έπος» (σ. 243-244). Από τις εσχατιές της Καππαδοκίας έως τα Ιόνια νησιά και από τη Μακεδονία και τις δυτικές ακτές του Εύξεινου Πόντου έως την Κρήτη και την Κύπρο τραγουδιούνται «μέχρι του νυν» τραγούδια για τους άθλους και τις περιπέτειες του Διγενή, για τους αγώνες του προς τους Απελάτες και τους Σαρακηνούς, ενώ παράλληλα κυκλοφορούν «διά στοματος» του λαού και θρύλοι αναφερόμενοι σε τόπους και πράγματα, με τα οποία συνδέθηκε το όνομά του· και «η φαντασία του λαού εγκάτεπληξε μύθους, ων τους πλείστους παρέλαβε ανακαινίσασα εκ της πλουσίας μυθικής κληρονομίας της αρχαιότητος και απήρτισε τον ιδεώδη τύπον ήρωος νεαρού ως ο Αχιλλεύς, κραταιού ως ο Ηρακλής και ενδόξου ως ο Αλέξανδρος. Εν κεφαλαίω δ' ειπείν, εις τον Διγενή Ακρίτην αποκορυφούνται οι πόθοι και τα ιδεώδη του ελληνικού έθνους, διότι εν αυτώ συμβολίζεται η μακραίων και άληκτος πάλη του ελληνικού προς τον μουσουλμανικόν κόσμον. Η πάλη αύτη αποτελεί τον άξονα, περί ον κυρίως στρέφεται η ιστορία των Ελλήνων επί περίοδον υπερχιλιετή, μετά θαυμαστής δ' ευστοχίας εκ ταύτης παρέλαβεν ο λαός την υπόθεσιν της εποποιίας αυτού» (σ. 244).

Να πούμε ότι έχουμε εδώ απλώς ένα δείγμα εθνικιστικής ρητορικής; Εντούτοις ο Ν. Σβορώνος, ιστορικός με το δεδομένο κύρος του αλλά και τη δεδομένη θεωρία και ιστορική μέθοδο που εφαρμόζει, αποφαινεται, αφενός, ότι «η ιδέα ενός εθνικού ελληνικού κράτους» εμφανίζεται ήδη, βαθμιαία, από το δεύτερο μισό του 11ου αιώνα, αφετέρου ότι η λέξη «Έλλην», που είχε πάρει τη σημασία του ειδωλολάτρη, «ξαναβρίσκει την πρώτη σημασία της και αντικαθιστά τον όρο “Ρωμαίος”»: τα ελληνικά κράτη που ιδρύονται μετά τη φραγκική κατάκτηση «είναι “νέα ελληνικά” στ' όνομα, στην οργάνωση και στη σύλληψη»⁵.

◆

5. Νίκος Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 28-29.

Εν σχέσει εξάλλου με την «άληκτον πάλιν του ελληνικού λαού προς τον μουσουλμανικόν κόσμον» παρατηρώ ότι ο ίδιος ιστορικός, αναζητώντας τις «κεντρικές κατευθυντήριες γραμμές» της ιστορικής επισκόπησης του νεοελληνικού κόσμου που πραγματοποίησε, ως *πρώτη* προσδιόρισε «τον αντιστατικό χαρακτήρα, που διέπει ολόκληρη της νεοελληνική ιστορία»⁶.

Επανερχομαι στον Ν. Πολίτη και στον πρυτανικό λόγο του, όπου συνεχίζοντας αναφέρει ότι το έπος απήρτισε ένας από τον λαό, συγχωνεύοντας πολλά επεισόδια –όπως υπήρχαν στα επιμέρους ακριτικά τραγούδια– σε ένα τραγούδι και «τάξας πάντα τα επεισόδια περί εν κέντρον» (σ. 244). Μόνο που δεν βρέθηκε ο «μεγαλοφυής ποιητής», που θα τα συγκροτούσε και θα τα συνήρμοζε σ' ένα «ευρύ σύνολον», για να χαρίσει, όπως λέει, στην ανθρωπότητα ένα έπος «εφάμιλλον της Ιλιάδος», αφού η ύλη που περιλαμβάνεται σ' αυτό δεν υστερεί σε «κάλλος» και «μέγεθος» από αυτή των ομηρικών επών. Ας προσέξουμε ότι ο Ν. Πολίτης σαφώς αποδίδει στον Όμηρο (αντλώντας και από τη λαϊκή ποίηση άλλων εθνών: Κιργισίων, Τατάρων Σέρβων, Μεγαλορωσών [Βυλίνες], Φιλλανδών, σ. 244-245) τον ρόλο ενός *διασκευαστή* («ραψωδού») της διάσπαρτης επικής ύλης, αποκλίνοντας ολότελα από τη ρομαντική άποψη για την ποιητική δημιουργία από τη «λαϊκή ψυχή», όσο και από την εκλεκτική αριστοκρατική άποψη για τη δημιουργία των μακροτάτων, εκτεινόμενων σε χιλιάδες στίχων, επών από ένα και μοναδικό ποιητή⁷. Σημειώνω, τέλος, ότι εν προκειμένω ο Πολίτης δεν μιλάει για έναν, αλλά για περισσότερους διασκευαστές, κύριος σκοπός των οποίων εξάλλου δεν ήταν η «ποίησης έπους» (σ. 244), κάτι που το θεωρώ επίσης σημαντικό ως παρατήρηση, γιατί φέρνει το πράγμα κοντά στη λαϊκή τέχνη, όπου η τέχνη δεν είναι αυτοσκοπός⁸.

Εκφωνώντας ο Ν. Πολίτης τον πρυτανικό λόγο του τον Ιανουάριο του 1907, όταν οι ακριτολογικές έρευνες δεν είχαν ακόμα ιδιαίτερα αναπτυχθεί, ευστόχησεν ωστόσο και ως προς τον χρόνο δημιουργίας των ακριτικών τραγουδιών, χρόνο «ακμής των αγώνων προς τους Μουσουλμάνους» και προσπάτων των εκστρατειών στην Ασία του Νικηφόρου Φωκά, του Ιωάννη Τσιμισκή και του Βασίλειου Βουλγαροκτόνου, μια περίοδο που ο Γάλλος ιστοριογράφος

◆ —————

6. Όπ., σ. 12-13.

7. Πρόκειται για τη γνωστή, μακρότατη συζήτηση, που αρχίζει από τους χρόνους των Αλεξανδρινών γραμματικών και συνεχίστηκε ανά τους αιώνες (Fr. A. Wolf, Chr. E. Heyne, K. Lachmann, A. Kirchhoff, Wilamowitz κ.ά.).

8. Τη θέση αυτή αναπτύσσω διεξοδικά στο βιβλίο μου *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. Γ': *Λαϊκή τέχνη*, Οδυσσέας, Αθήνα 1992.

φος Schlumberger κάλεσε «βυζαντινή εποποιία», η οποία πράγματι έδωσε «την ποιητική ύλην προς σχηματισμόν εθνικού ηρωικού έπους» (σ. 250). Προβαίνει ο Πολίτης και σε μια προσφυά κατ' αναλογίαν συσχέτιση ακριτών - απελατών προς αρματολούς - κλέφτες. Οι ακρίτες (σύμφωνα και με το «εγχειρίδιον της πολεμικής τέχνης», τη συγγραφή του οποίου αποδίδουν στον Νικηφόρο Φωκά) αποτελούσαν μια συντεταγμένη δύναμη του Βυζαντινού κράτους για την αναχαίτιση των επιτιθέμενων εχθρών και, παράλληλα, υπήρχαν τα «ασύντακτα σώματα των απελατών» με ορισμένες αναλογίες προς τους κλέφτες των μεταγενέστερων αιώνων της Τουρκοκρατίας. Όσα λέει στη συνέχεια ο Πολίτης κάνουν σαφές ότι είχε αντιληφθεί, πολύ νωρίς μάλιστα, και την κοινωνική διάσταση των δύο αυτών παρατεταμένων αντιστασιακών (για να χρησιμοποιήσω τον όρο του Σβορώνου) κινημάτων: *η σχέση των απελατών προς το κράτος ήτο χαλαρωτάτη, απηλλαγμένοι δε των υποχρεώσεων, ως υπείχον οι τιμαριούχοι στρατιώται των ακριτικών θεμάτων, ελπίζοντο την εχθρικήν γην. Αλλ' νηγκασμένοι να πορίζονται τον βίον εκ της λείας, ουδένα δε αναγνωρίζοντες περιορισμόν, συχνάκις εκάκουν και τους ομοθρήσκους, και διά τούτο περιήρχοντο εις σύγκρουσιν προς τους Ακρίτας. Εκλήθησαν δ' απελάται ως «τας αλλοτρίας αγέλας απελαύνοντες» κατά την εν βυζαντινά νόμα φράσιν, διότι η αρπαγή βοσκημάτων εθεωρείτο το κύριον έργον αυτών, ου ένεκα το όνομά των λαμβάνεται ενίοτε ως συνώνυμον του ληστού και το στρατόπεδον αυτών ονομάζει λησταρχείον το έπος του Ακρίτου. Διάγοντες βίον τυχοδιωκτικόν και φιλοκίνδυνον ώρων εις γενναίας και παραβόλους πράξεις, αναδεικνυούσας την ανδρείαν και την πολεμικήν αρετήν αυτών (σ. 250). Αυτούς, τους ακρίτες αλλά και απελάτες, «προμάχους της χριστιανοσύνης», ύμνησε ο λαός⁹.*

Η ηρωική ποίηση, παρατηρεί ο Πολίτης, όσο πιο κοντά βρίσκεται στα ιστορικά γεγονότα στα οποία αναφέρεται, τόσο πιο πιστά αποδίδει «την ιστορικήν αλήθειαν» κι αν η ιστορική παράδοση μένει ζωντανή στον λαό, η λαϊκή ποίηση, απομακρυνόμενη από την ιστορική στιγμή που την ενέπνευσε, μεταβάλλει και «ποικίλλει» τα γεγονότα με τη φαντασία, «προσδίδουσα εις αυτά την γοητείαν των θαυμασιών ακουσμάτων», καθιστώντας σχεδόν δυσδιάκριτο τον ιστορικό πυρήνα: *Αμυδραί απηχήσεις γεγονότων συμφύρονται προς τους αρχαίους μύθους, ους διεφύλαττεν η εθνική συνείδησις, αναζωπυρουμένους διά της συναφείας προς νεωτέρους ήρωας, παλαιαί παραστάσεις ανανεούνται*

9. Για την κοινωνική (δίπλα στην εθνική) διάσταση του κινήματος των κλεφτών βλ. Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία, τόμ. Β': Ήθη και έθιμα*, Οδυσσέας, Αθήνα 1986, σ. 87-93.

και αποτελούνται ούτω ποιητικά δημιουργήματα θαλερά και ακμαία (σ. 251). Αυτό συμβαίνει και στη συζητούμενη εδώ ποίηση, που αναφέρεται σε γεγονότα του 10ου αιώνα, όταν το Βυζαντινό κράτος είναι «κύριον της Μεσοποταμίας και Ευφρατείας» και ο Διγενής περνάει τον ποταμό και μάχεται με τους Σαρακηνούς, που βρίσκονται στην απέναντι όχθη, με εισβολές των ακριτών στη Βαβυλώνα, απ' όπου «αποκομίζουσιν πολύτιμον λείαν» (σ. 251).

Τα τραγούδια συντέθηκαν πιθανώς αργότερα, όταν «η φαντασία του λαού περικαλλύνουσα και μεγαλοποιούσα τα έργα των χριστιανών πολεμιστών είχε διαπλάσει ποικίλας περί αυτών τοπικάς παραδόσεις και είχαν απεργασθή τύπους ηρώων περιληπτικούς, εις ους συνεκέντρου τας επιμέρους διηγήσεις» (σ. 251).

Όπωςδήποτε δεν μπορεί να πλάσθηκαν τα τραγούδια στους χρόνους όπου το Βυζάντιο υποχωρεί, η δύναμη των Τούρκων αυξάνεται και «η αναρχία επεκράτει ανά πάσας τας ασιατικές επαρχίας»: εύλογη είναι σε τέτοιους καιρούς «η λήθη των προς τους Μουσουλμάνους ανδραγαθίων των ακριτών». Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος παύει τη χορήγηση επίσημου μισθού απ' το δημόσιο ταμείο στους ακρίτες, που εγκαταλείπουν τις «ακρες» και μετακινούνται στα ενδότερα, με ολέθριες συνέπειες: ο Ν. Πολίτης παραθέτει χωρίο από τον βυζαντινό ιστορικό Νικηφόρο Γρηγορά, που κρίνει το μέτρο «τα μάλα μεγίστων αίτιον συμφορών». Βρισκόμαστε στον 13ο αιώνα. Προϊκή ποίηση κάτω από αυτές τις συνθήκες δεν μπορεί να γίνει. Εξάλλου, ο Πολίτης αντλεί βέβαια μαρτυρία για παρουσία ακριτικών τραγουδιών από τα Προδρομικά ποιήματα, που ανήκουν στον 12ο αιώνα (σ. 252), αλλά ανεβαίνει και πιο ψηλά, στον Ψελλό (τέλη 11ου αιώνα), ο οποίος αφήνει να εννοηθεί ότι γνωρίζει τραγούδια για ανδραγαθήματα ηρώων με ονόματα «γνωστότατα εκ των ακριτικών ασμάτων», έστω και αν «η αναζήτησις της ιστορικής υποστάσεως των ονομάτων τούτων είναι ακροσφαλής και αβέβαιος» (σ. 252-3).

Κι ένα τοπωνύμιο επισημαίνει ο Πολίτης, «του Διγενή τα λιβάδια», μαρτυρούμενο από το έτος 1182. Ότι δε η τοπωνυμία συνάπτεται προς τον επικόν ήρωα και όχι προς άλλον τινά ομώνυμον αυτό αποδεικνύουσι πιθανόν σημεριναί κρητικά τοπωνυμιαί φέρουσαι το όνομα του Διγενή και πολλαί κρητικά παραδόσεις περί αυτού. Ο ήρωας προσέλαβεν εν ταύταις τας διαστάσεις Τιτάνος, σχεδόν ουδέν διατηρούντος πλέον το ανθρώπινον, διότι, καθ' όσον αι περί αυτού παραδόσεις απεμακρύνοντο της κοιτίδος αυτών, προσελάμβανον χαρακτήρα φανταστικώτερον και θαυμασιώτερον (σ. 253).

Γίνεται πρόδηλη εδώ η προσπάθεια της ιστορικής τεκμηρίωσης (με την αναζήτηση των *termini ante* και *post quem*) ενός λαογραφικού φαινομένου,

όπως είναι τα δημοτικά τραγούδια και το πλασμένο από αυτά ακριτικό έπος, γεγονός που καταρρίπτει τον ισχυρισμό ότι η Λαογραφία είναι εξ ορισμού και κατά την ουσία της «άχρονος» επιστήμη¹⁰.

Ιστορική βάση έχει και η παραπέρα προσπάθεια του Πολίτη να εντοπίσει τον τόπο της αρχικής εμφάνισης της νεοελληνικής ηρωικής ποίησης. Το βλέμμα του στρέφει, εύλογα, στους ιστορικά μαρτυρούμενους χώρους των «αγώνων των ακριτών», όπου και είναι «πιθανώτατον» να πλάσθηκαν «αι πρώτοι επιχώριοι παραδόσεις». Από τον Πόντο γνωρίζουμε πολλά τραγούδια, όπως και από την Κύπρο, μολονότι πρέπει να δεχθούμε ότι τα τραγούδια δεν μπορεί να πλάσθηκαν στο νησί, όπου δεν υπήρξαν ακρίτες και απελάτες, «ἀλλ' ἐκομίσθησαν ἄλλοθεν». Αντίθετα, η Καππαδοκία ως η «σκηνή» των πράξεων που ανιστορούν τα τραγούδια, όπου γίνεται ο σθεναρός και επίπονος αγώνας «του ελληνικού προς τον μουσουλμανικόν κόσμον», είναι πιθανότατα, κατά τον Πολίτη, η «πρώτη κοιτίς των ασμάτων τούτων» (σ. 254), έστω και αν τα γνωστά σε εμάς από εκεί παραδομένα τραγούδια είναι λιγοστά, ύστερα από «τους δεινούς κλύδωνας, οίτινες ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας ἐχείμασαν τον ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ Ἑλληνισμόν». Καταλήγει, ως προς τον τόπο της αρχικής σύνθεσης ακριτικών τραγουδιών, Ἀλλ' εἴτε ἐν Καππαδοκίᾳ εἴτε ἐν Πόντῳ, πάντως ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ παρήχθη το ἀκριτικὸν ἔπος. Ἡ χώρα, ἐν ἣ ἀπὸ τῶν μακεδονικῶν χρόνων ἐθαλλεν ἀκμαῖος ὁ Ἑλληνισμός, ἡ βάσις καὶ τὸ ἔρεισμα τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ἐξ ἧς προπάντων ἤρπυετο τοῦτο νέας αἰεὶ δυνάμεις πρὸς ἐρρωμένην ἀμυναν τῶν ἀπειλούντων αὐτὸ κινδύνων, ἡ χώρα ἐκείνη, εἰς ἣν καὶ σήμερον μετ' ἐλπίδων προσβλέπει τὸ ἔθνος, εἶναι ἡ γενέτειρα τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, τῆς περιλαμβανούσης τὰ ιδεώδη τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς (σ. 254). Αν στην τελευταία φράση υπάρχει η ελπίδα για μια αίσια, ενδεχομένως, λύση των αλυτρωτικών πόθων, συμπεριλαμβανομένης της Μ. Ασίας, τη δικαιολογεί το κλίμα της εποχής, όπως έχει διαμορφωθεί και από την επανάσταση του Θερίσου (όπου πρωτοστατεί ο Ελευθέριος Βενιζέλος, 1905) και μήνες πριν από τα γεγονότα στο Γουδί, που οπωσδήποτε κυοφορούνται.

Ο Ν. Πολίτης αναφέρει πως είχε συγκεντρώσει 1350 ακριτικά τραγούδια, «συνυπολογιζομένων και 600 περίπου», που η κατάταξή τους στα ακριτικά δεν ήταν «ανεπίδεκτος αμφισβήτησεως»· αλλά 750 ακριτικά τραγούδια δεν ήταν λίγα, αν λάβουμε υπόψη, όπως ο ίδιος σημείωνε, ότι η συλλογή του Passow, που περιείχε σχεδόν όλα τα «προεκδεδομένα» τραγούδια, περιλάμβανε 650 εν όλω

10. Πβ. Μ. Γ. Μερακλής, *Θέματα Λαογραφίας*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999, σ. 26, σημ. 33.

κείμενα, απ' τα οποία «ασφαλώς και αναμφισβητήτως ακριτικά» ο Πολίτης έκρινε πως ήταν μόνο 23.

Εκθέτει τις απόψεις που ίσχυαν ως τότε για τη σχέση τραγουδιών και έπους, ως προς την προτεραιότητα των πρώτων ή του δεύτερου. Στη συνέχεια διατυπώνει τη δική του· ήδη, την είχε διατυπώσει πιο πάνω. Εδώ τώρα είναι πιο διεξοδικός: *Εκ του έπους ήτο αδύνατον να παραχθώσι δημώδη άσματα, περιέχοντα ύλην μη περιλαμβανομένην εν αυτώ. Παραλαμβάνει μεν ο λαός εκ της τεχνικής ποιήσεως, αλλά τα παραλαμβανόμενα αφομοιώνει προς τα ίδια διά παραλείψεως στίχων και προσαρμογής των υπολοίπων προς τας ιδέας και το μουσικόν συναίσθημα αυτού. Έπειτα κύριος χαρακτήρ των επικών ασμάτων του ελληνικού λαού είναι η επικράτησις του δραματικού στοιχείου εν αυτοίς. Ο γοργός διάλογος και η παρασιώπησις της ευκόλως εκ τούτου νοουμένης δράσεως είναι ουσιώδες γνώρισμα των ασμάτων, όπερ δεν ανευρίσκομεν εις τας διασκευάς του έπους. Το δε σπουδαιότερον, τ' ακριτικά άσματα γινώσκουσιν επεισόδια μη περιλαμβανόμενα εις τό έπος, τα οποία όμως φαίνεται ότι δεν ήσαν άγνωστα εις τους διασκευαστάς αυτού. Ούτω το επεισόδιον της αρπαγής της γυναικίς του Διγενή υπό των απελατών, περί ου πολυπληθή φέρονται δημώδη άσματα, εν ουδεμιά διασκευή εκτιθεται, αλλά τούτο υπαινίσσονται δύο στίχοι διασκευών¹¹. Επειδή εξάλλου το έπος προήλθε από τα τραγούδια (και όχι αντιστρόφως), εξηγούνται οι συμπληρώσεις του και η παρούσα παραλλαγήν στις διασκευές του.*

Θέτει λοιπόν και εδώ ο Πολίτης τη βάση μιας αναγκαίας, λογικής συγκριτικής εργασίας για τη διακρίβωση των λαογραφικών φαινομένων. Στη συνέχεια θέτει το ερώτημα, πώς συνέβη, από μια τέτοια πηγή των διασκευών (που είναι τα δημοτικά τραγούδια), «ο αδρός χυμός των δημοτικών ασμάτων ν' αποξηρανθή» σ' αυτές και «ν' αμαυρωθούν τα λαμπρά χρώματα», με τα οποία αποδίδεται σ' εκείνα ο ακριτικός κόσμος, με τη διατήρηση μόνο ιχνών από τη δυνατή και αρρενωπή ποίηση, που χαρακτηρίζει «τα δημιουργήματα του λαού».

Δίνει την ακόλουθη απάντηση (την έχει ήδη διατυπώσει εν παρόδω): οι διασκευαστές δεν σκόπευαν να γράψουν επικό ποίημα, *αλλ' έμμετρον ιστοριάν κατά το πρότυπον της σφόδρα ευδοκιμούσης κατά τους χρόνους αυτών «Χρονικής Συνόψεως» του Κωνσταντίνου Μανασσή, ο οποίος έζησε τον 12ο*

11. Παραπέμπει στα χειρόγραφα: Κρυπτοφέρρης Δ 965-6, Τραπεζούντος 1469, Άνδρου 2335, Εσκωριάλ σ. 335, στ. 74-75, όπου γραπτέον «να με αφαρπάξουν» προς αποκατάστασιν του μέτρου (σ. 256).

αιώνα. Έτσι από τα δημοτικά τραγούδια έλαβαν μόνο ό,τι νόμισαν πως είχε ιστορική σημασία, αφήνοντας απ' έξω ό,τι θεωρούσαν «φανταστικόν και απίθανον», ενώ πρόσθεσαν και όσες συναφείς ιστορίες γνώριζαν (σ. 256-257). Παραπέμπει σε στίχους διασκευών, όπου βεβαιώνεται από τους συντάκτες τους, ότι τα εκτιθέμενα δεν είναι μύθοι, αλλά η καθαρή αλήθεια¹². «πάντα γαρ αυτός [ενν. ο Διγενής] έπραξε και ουδείς απιστείτω». Κι αν ακόμα παραμένουν στο έπος πολλές θαυμαστές και απίθανες διηγήσεις, που δύσκολα μπορούν να θεωρηθούν αληθινές, ζητούν από τον αναγνώστη να μην τις νομίσει ψεύτικες διότι, *αν και φαίνονται άπιστα τα κατορθώματα του Διγενή, είναι όμως αληθή, επειδή ήσαν θέλημα Θεού, πάντα δε, και τα θαυμασιώτατα, είναι δυνατά, του Θεού θέλοντος*:

όπου γαρ βούλεται Θεός ουδείς ο εμποδίζων (σ. 257).

Εποίκιλαν εξάλλου την «ιστορικήν έκθεσιν» με ρητορικά στολίδια, όπως είναι οι «εκφράσεις», που τόσο άρεσαν στους Βυζαντινούς (περιγραφές «πανοπλιών, ανακτόρων, κήπων»), και, επιπλέον, με «ηθικά διδάγματα και ψυχοφελείς παραινήσεις». Ίσως στο σημείο αυτό ο Πολίτης διατυπώνει την πιο κρίσιμη ή καίρια άποψή του για τη συγκεκριμένη διαμόρφωση του έπους: *Οι διασκευαστές, οίτινες, ως οι πλείστοι των Βυζαντινών, άσκοπον εδεδώθουν πασαν γνώσιν, αν δεν εστήριζε την ευσέβειαν, διά και τας περιγραφάς εκ της φυσικής ιστορίας και αυτάς τα δημώδεις παροιμίας έλαμβάνον ως αφορμήν προς ανάπτυξιν θεολογικών εννοιών, οι διασκευαστάι ούτοι δεν παρέλιπον να επικοδομήσωσιν επί των πράξεων και των παθών του Διγενή διδασκαλίας ηθικάς και θρησκευτικάς. Αμφότερα δε ταύτα τα στοιχεία του έπους, το διδακτικόν και το ρητορικόν, είναι παντελώς αλλότρια της δημώδους ποιήσεως και ουδέ ίχνος αυτών ευρίσκομεν εις τ' ακριτικά άσματα* (σ. 257).

Συμφωνώντας με τη συλλογιστικήν αυτή του Πολίτη, θα παρατηρούσα, ωστόσο, ότι αυτή η προφανώς τόσο ισχυρή θρησκευτική διάσταση, που διαπερνούσε ακόμα και τις φυσικές περιγραφές ή και τις παροιμίες, μεταβαλλόμενες και σε αφορμές «προς ανάπτυξιν θεολογικών εννοιών», ήταν και ένα είδος *ψυχαγωγίας*, χρωματίζοντας και τον ίδιο τον τρόπο της ζωής των Βυζαντινών.

Οπωσδήποτε για τους παραπάνω λόγους, υποστηρίζει ο Ν. Πολίτης, είναι άγονες και μάταιες οι προσπάθειες για τον προσδιορισμό του χρόνου όπου ήκμασε ο Διγενής ή για την ταύτιση του ίδιου και των άλλων ηρωικών

12. Κρυπτοφέρρης Δ 23 κ.ε., Τραπεζούντος Α 796 κ.ε., Άνδρου 1227 κ.ε.

προσώπων του έπους με συγκεκριμένα ιστορικά πρόσωπα· μια ρεαλιστική παρατήρηση, που ενδεχομένως ακυρώνει τις διάφορες τέτοιες προσπάθειες ενίοτε επιφανών βυζαντινολόγων και άλλων ερευνητών. Ιστορικές, φρονεί ο Πολίτης, είναι μόνο οι παρατιθέμενες ειδήσεις, όσες οι διασκευαστές θεωρούσαν συναφείς προς τη διήγηση.

Πλησιάζοντας προς το τέλος της ομιλίας του, ο Ν. Πολίτης αναφέρεται και στην εξακτίνωση του ελληνικού έπους σε άλλα έθνη, επηρεάζοντας την ποίησή τους. Ιδίως αναμφισβήτητη είναι κατ' αυτόν η επίδραση των διασκευών του έπους και των ακριτικών τραγουδιών σε ασιατικούς και σλαβικούς λαούς. «Η δόξα του Διγενή Ακρίτου υπερέβη τα όρια του Βυζαντινού κράτους, και οι άθλοι αυτού αποδίδονται εις ήρωας κατά το πρότυπον αυτού πλασθέντες» (σ. 258) –τέτοιος είναι ο Κιόρογλου των Τούρκων (το όνομά του αποδίδεται σε φρούρια και τόπους της Καππαδοκίας)–, από διασκευή του έπους. Με πολλές διαφορές από τις σωζόμενες (σύμφωνα όμως με τα δημοτικά τραγούδια) έγινε η μετάφραση στη σλαβονική πιθανώς πρώτα, από αυτή στη ρωσική, και πολλές διασκευές έχουν ως υπόθεση επεισόδια του βίου του Διγενή. Αλλά πιο έντονη υπήρξε η επίδραση του έπους στη λαϊκή ποίηση των Νοτιοσλάβων όχι μόνο από τη σλαβονική μετάφραση, αλλά και μέσω της διάδοσης των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών. Προπάντων τα σερβικά τραγούδια για τον Μάρκο Κράλιεβιτς φέρουν «τον τύπον της μιμήσεως των περὶ του Διγενή» (σ. 259). Από τον σερβικό λαό τα σχετικά τραγούδια μεταδόθηκαν κατεχοχίν στους Βουλγάρους, αλλά και στους Ρουμάνους και Μικρορώσους (σ. 259).

Όταν ο Ν. Πολίτης εκφωνεί τον πρυτανικό λόγο του, βρισκόμαστε στο κατώφλι του 20ού αιώνα. Σημαντικές αλλαγές κυοφορούνται στην ελληνική ιστορία. Χαρακτηριστικά είναι όσα γράφει ο Ν. Σβορώνος για την Ελλάδα των ετών 1910-1914 ως «βαλκανική δύναμη»¹³. Αισιοδοξεί ο Ν. Πολίτης και προσδοκά «πολλά αγαθά» από την επίδραση του ακριτικού έπους πάνω στην αναγεννώμενη λογοτεχνία μας. Αναγνωρίζει, –και αυτό είναι επίσης σημαντικό–, ότι ο ορίζοντας του ποιητή είναι εν γένει «ευρύς, απεριορίστος» και, ακόμα, ότι «οι δεσμοί του τόπου και του χρόνου δεν πρέπει να παρακωλύωσι την ελευθερίαν της διανοίας αυτού» (σ. 259-60). Εντούτοις, θα υποστηρίξει στη συνέχεια, το έργο του ποιητή είναι διαρκέστερο και «η από τούτου εντύπωσις βαθυτέρα», όταν οι ρίζες του κατεβαίνουν μέσα στο «πάτριον έδαφος». Γι' αυτό

13. Νίκος Γ. Σβορώνος, *όπ.*, σ. 115-118.

πίστευε, ότι «αφετηρίαν της νέας ελληνικής ποιήσεως» μπορούσε να αποτελέσει το εθνικό έπος, στο οποίο παρακολουθούμε «την ιστορικήν ανάπτυξιν της ελληνικής ψυχής», καθώς αυτό πραγματεύεται τη σύγκρουση του ελληνικού προς τον μουσουλμανικό κόσμο και προοιωνίζεται την οριστική «καθυπερτέρησιν» του πρώτου, ώστε να «περικλείη τα ιδεώδη και τους πόθους του ελληνικού λαού» (σ. 260).

Στην καταληκτική παράγραφο, αφού μνημονεύσει μια σκέψη του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη (ότι *θεμέλιον της νέας ελληνικής ποιήσεως πρέπει να είναι η πιστή εξιστόρησις των παθημάτων και των μαρτυριών του έθνους, η διπνεκής του ελληνισμού προς τον ξενισμόν πάλη*) και παρατηρήσει πως ο Βαλαωρίτης περιόριζε χρονικά «την ενέργειαν της ποιήσεως εις την περίοδον της Τουρκοκρατίας», θα υποστηρίξει ότι: *η εύρεσις του ακριτικού έπους επεκτείνει τα όρια των χρόνων, ους έχει να νέμεται η εθνική των Ελλήνων ποιήσις. Όχι από της πτώσεως της Κωνσταντινουπόλεως, ως εκήρυττεν ο Βαλαωρίτης, αλλά πολλώ ανώτερον, μέχρι της πρώτης συρράξεως των Ελλήνων προς τους Μουσουλμάνους, πρέπει ν' αναζητήται η αληθής πηγή της ημετέρας ποιήσεως*¹⁴· αυτή είναι και η τελευταία του φράση.

Συνοψίζοντας τα κυριότερα από τα ενδιαφέροντα (ή και πολύ-ενδιαφέροντα) σημεία, που περιέχει η ομιλία του Πολίτη, θα τα διέκρινα αφενός σε ειδικότερα λαογραφικά, αφετέρου σε γενικότερα ιδεολογικά.

Ο Ν. Πολίτης κάνει ουσιαστικές παρατηρήσεις για τη γένεση των δημοτικών τραγουδιών, αποστασιοποιημένος πλήρως από τη ρομαντική εκδοχή της δημιουργίας τους από την «ψυχή του λαού». Σημειώνω ότι τη διαδικασία της δημιουργίας των δημοτικών τραγουδιών θα εξετάσει ο Ν. Πολίτης συστηματικά σε ένα σπουδαίο μελέτημά του δημοσιευμένο το 1915¹⁴, που προηγήθηκε κατά δεκατέσσερα χρόνια από τη σχετική εργασία των Jakobson και Bogatyref¹⁵ (1929), η οποία θεωρήθηκε προδρομική. Ο Πολίτης δέχεται την παρουσία, αρχικά, ενός προσώπου στη δημιουργία του δημοτικού τραγουδιού, ενώ η ομάδα δεν είναι απλώς ο αποδέκτης, αλλά και αξιολογητής και ο παράγοντας τελικά που εκ των πραγμάτων αποφασίζει με τον βαθμό της αποδοχής του, αλλά και με το δικαίωμα των παρεμβάσεων στην οριστική διαμόρφωσή του, αν το τραγούδι θα επιζήσει ή όχι.

14. Ν. Γ. Πολίτης, «Γνωστοί ποιηταί δημοτικών ασμάτων», *Λαογραφία* 5 (1915-1916), σ. 489-521.

15. Βλ. Roman Jakobson, *Questions de poétique*, Paris 1973, σ. 59-72 («Le folklore comme forme spécifique de création»).

Από την άλλη μεριά όμως δεν δέχεται ο Πολίτης, όσον αφορά τα μακρά, χιλιάδων στίχων έπη, την ύπαρξη ενός ποιητή, παρά μόνο διασκευαστή, που εργάζεται με βάση ομόκεντρα προς ένα κεντρικό θέμα τραγούδια, τα οποία κυκλοφορούν στην προφορική παράδοση. Πρόκειται για μιαν ακόμα ρεαλιστική αποτίμηση ενός σοβαρού λαογραφικού φαινομένου, που έχει απασχολήσει την έρευνα επί μακρόν, αρχής γενομένης από τη σχετική μελέτη του ομηρικού ζητήματος.

Θεωρώ ακόμα εξαιρετικά ενδιαφέρουσα την εκδοχή, ως κανονικού, του φαινομένου της ύπαρξης παραλλαγών και στο γραφόμενο πλέον έπος, που σημαίνει ότι, εφόσον πρόκειται για λαϊκούς φορείς, οι παραλλαγές σχηματίζονται όχι μόνο στον προφορικό, αλλά και στον γραπτό λόγο. Πρόκειται για μια ενδιαφέρουσα, όπως είπα, αλλά και ρηξικέλευθη θέση, δεδομένου ότι, ακόμα και σήμερα, υπάρχει η εμμονή στην άποψη, προκειμένου περί του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού, ότι αυτός υπήρξε, κατ' αποκλειστικότητα, προφορικός πολιτισμός.

Στην ομιλία του ο Ν. Πολίτης κάνει και τις πρώτες μορφολογικές παρατηρήσεις για το δημοτικό τραγούδι, κυρίως επισημαίνοντας αυτό που ο Στίλπων Κυριακίδης θα ονομάσει – και θα εξετάσει συστηματικά – αργότερα, αρχή της ισομετρίας μορφής και περιεχομένου στη δημοτική ποίηση¹⁶.

Τη δική του ξεχωριστή σημασία για τη λαογραφία έχει το γεγονός ότι ο Ν. Πολίτης, ανάγοντας τη γένεση του εθνικού έπους στον 12ο αιώνα, μελετάει τους ιστορικούς όρους, που τεκμηριώνουν την υπόθεσή του, και το κάνει αυτό με τρόπο, η ορθότητα του οποίου, στην ουσία, επιβεβαιώνεται αργότερα από τους ειδικούς ιστορικούς, από τον Απόστολο Βακαλόπουλο, όταν προσδιορίζει τις αρχές και τη διαμόρφωση του Νέου Ελληνισμού¹⁷, τον Νίκο Σβορώνο, που γράφει πάλι: *όταν ο Ελληνισμός του Βυζαντίου μένει, από το δεύτερο μισό του 14ου αι., το μόνο συστατικό στοιχείο της αυτοκρατορίας και, απομονωμένος και περικυκλωμένος από εχθρικούς πλέον λαούς - εθνότητες, αρχίζει να παίρνει βαθύτερη συνείδηση του εαυτού του σαν ιδιαίτερης πολιτικής και πολιτισμικής οντότητας, ξαναπαίρνει το δρόμο, από τον οποίο επί αιώνες είχε απομακρυνθεί, προς τις ιστορικές του πηγές. Το κλασικό ελληνικό πνεύμα και πολιτισμός αρχίζουν να γίνονται για τη διανοήση σταθερά σημεία αναφοράς και αναγνωρίζονται σαν εθνική κληρονομιά (...), ενώ, ακόμα,*

16. Βλ. πιο πάνω, υποσημ. 4.

17. Βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Α': *Αρχές και διαμόρφωσή του*, Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 55. Πβ. Π.Δ. Μαστροδημήτρης, *ό.π.*, σ. 38-39.

από την ίδια εποχή έχουμε τις πρώτες ενδείξεις κάποιας γεφύρωσης του πολιτισμικού χάσματος ανάμεσα στον επίσημο και το λαϊκό πολιτισμό με την ανύψωση της λαϊκής γλώσσας σε όργανο προσωπικής λογοτεχνίας και γενικότερα τη χρησιμοποίηση των λαϊκών στοιχείων στην τέχνη. Έχει κανείς την εντύπωση ότι η ελληνική διανόηση αναζητάει τις ελληνικές της ρίζες οπουδήποτε υπάρχουν: στην κλασική κληρονομιά και στο λαϊκό πολιτισμό, όπου η ελληνική ιδέα ζούσε έστω και σα μακρινή ανάμνηση¹⁸.

Αν υπάρχει ένας τόνος ρητορικός στην έξαρση της εθνικής σημασίας του έπους και των όρων της δημιουργίας του, αυτό έχει σχέση με το φιλολογικό είδος, στο οποίο ανήκει ένας επίσημος λόγος και, κυρίως, με το ύφος μιας εποχής, όπου η Μεγάλη Ιδέα χρωματίζει σκέψεις και νοήματα· γεγονός, εντούτοις, που δεν ακυρώνει την ουσία του περιεχομένου της ομιλίας, όπου ανήκει και η άποψη για μάκρος χρόνου, κατά τον οποίο παρατηρείται η αντίσταση και που ο Πολίτης τον ανεβάζει «μέχρι της πρώτης συρράξεως των Ελλήνων μετά των Μουσουλμάνων»· προς αυτό συμφωνεί, όπως είδαμε, και η ιστορία.

Και επειδή πέρασα ήδη στις ιδεολογικές υφές παρατηρήσεις, επισημαίνα και τη σπουδαία κοινωνική - ιστορική συσχέτιση μεταξύ ακριτών και αρματολών αφενός, απελατών και κλεφτών αφετέρου, που αποτελεί μια πρωτοποριακή για την εποχή τάση, να προσεγγισθεί η εθνική ιστορία ενός λαού και από την κοινωνική πλευρά.

Αξίζει, τέλος, να εξαρθεί η «ανοιχτή» άποψη που καταρχήν διατυπώνει ο Ν. Πολίτης για την ποίηση και τον ποιητή εν γένει, που ο ορίζοντάς του είναι, σύμφωνα με τις δικές του λέξεις, «ευρύς, απεριόριστος», έστω και αν ο ποιητής, ζώντας και κατά κανόνα δημιουργώντας μέσα σ' ένα πλαίσιο διαλεκτικό, είναι συγχρόνως, όπως θα έλεγε ο Παλαμάς, που θαύμαζε και αγαπούσε τον Πολίτη, ποιητής του καιρού και του τόπου του.

◆

18. Ν. Σβορώνος, *ό.π.*, σ. 20-21.

SUMMARY

Michalis G. Meraklis

Focussing on the Sources:

Politis' On the National Epic of the Modern Greeks

Greek folklore (laographia) has often been not so much interpreted as misinterpreted, since any such interpretation or criticism rests on information derived, not from primary sources, but from second- or even third-hand sources. Thus a direct study and evaluation of the main sources of Greek folklore is necessary. Politis' inaugural speech on becoming Rector of the University of Athens in 1899 is one such source, and constitutes the topic of this paper.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ